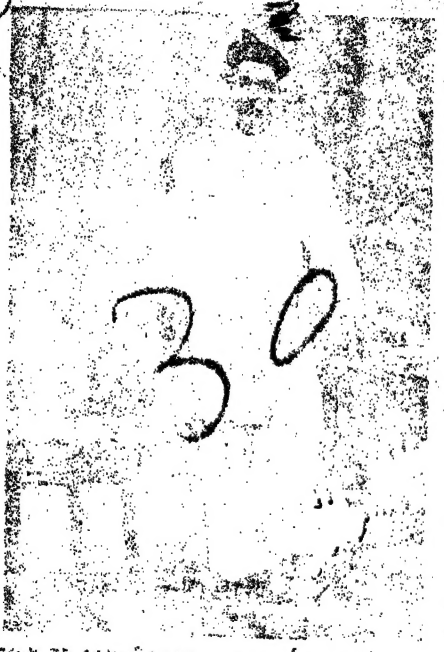

543

सोडमान्य तिब्बत

My Book Right and I must have

30

सोडमान्य तिब्बत

सोडमान्य तिब्बत

सोडमान्य तिब्बत

सोडमान्य तिब्बत

સ્વરાજ્ય મારો જન્મસિદ્ધ હકક છે,
અને તે મને મલ્લવું જ નોંધ્યે.

લો० મા० તિલકનો સંદેશો.

The national work which faces us to day is so great, extensive and urgent that you all must work together with zeal and courage that I may have been able to show. Our Motherland calls every one of us to be up and doing. And I do not think that Her sons will disregard this call. However I feel it my duty to beg of you to respond to this call of our Motherland and banishing all differences from your minds strive to become the embodiments of national ideals. Here there is no room for rivalry, jealousy, or fear. God will help us in the fruition of our efforts, and if not by us, it is certain that the fruit will be gathered by the next generation."

LOKMANYA TILAK'S MESSAGE.

રાષ્ટ્રોદ્ધારનું સાંપ્રત સમયે આપણી સમક્ષ ખડું થયેલું કાર્ય એટલું બધું મોટું, વિસ્તૃત અને તાકીદનું છે કે તમારે સઘળાઓએ હું બતાવવા સમર્થ થઈ શક્યો હોય તે કરતાં વિશેષ આતુરતા અને હિમ્મતથી એકત્ર થઈને કાર્ય કરવા મંડવું જોઈશે. આપણી માતૃભૂમિ આપણને જગૃત થવા અને કાર્યમાં લાગવા નિમંત્રણ કરે

છે. અને તેના પુત્રો તેના આ નિમંત્રણની ઉપેક્ષા કરશે, એમ હું ધારતો નથી. હતાં આજે તમને આપણી માતૃભૂમિના આ નિમંત્રણને માન આપવાને કહેવું એ મારી શરૂ છે એમ લાગે છે; તમારે તે માટે તમારા મનમાંથી સઘળા મતભેદોનો બહિષ્કાર કરવો અને રાષ્ટ્રીય ઉચ્ચ આશયોને મૂતમંત કરવાનો પ્રયાસ આદરવો. આમાં પ્રતિસ્પર્ધા, કબ્જા કે બચને અવકાશ નથી. આપણા પ્રયાસોનું ફળ આપણે મેળવીએ એમાં પ્રભુ સહાયતા આપશે, અને જો કદાચ આપણે તે નહિ મેળવી શકીએ તો એ ખચિતજ છે કે હવે પછીના જમાનાની પ્રજા તો તે ફળ મેળવશે. ”

“ લોકમાન્ય તિલક. ”

“ તિલકના મૃત્યુથી જાતીય હાર્દન થયું છે એવું આપણ સર્વને લાગે છે, જે ધીરજથી તે પોતાના દેશ માટે લડ્યો તેજ ધીરજથી મૃત્યુ સામે યુદ્ધ કરતાં તેનું મૃત્યુ થયું છે તેણે ઇતિહાસમાં પોતાનું નામ સંસ્મરણીય કર્યું છે. ”

સર નારાયણ ચંદાવકર.

“ તિલકના રાજકીય મહિમાનો દરોડો થયો બારે હતો; કામ પણ દેશના રાજકીય ચળવળના ઇતિહાસમાં તેની જોડ આપણને મળશે નહીં. ”

ધી યામિસ એન્ડ કમ્પાનિયા.

લોકમાન્ય બાલગંગાધર તિલકનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર.

અદ્ભુત વીદના અને સમજ શક્તિ ધરાવનાર આ જીવન-
ચરિત્રના નાયક જે કોઈ જુદાજ જમાનામાં, કોઈ જુદાજ દેશમાં
જન્મ્યા હોત તો તેમણે એ દેશને-એ જુમીને પોતાના જ્ઞાન ભંડા-
રથી અમર કરીતી અર્થાં હોત, પણ દેવતાઓએ એ મહાન વ્યક્તીનું
ભાવી તદ્દન જુદીજ દીશમાં ધડ્યું. જ્ઞાનની શોધ માટે નીર્માણ
ચએલાં જીવનને વીધાતાએ રાજ્ય પ્રકરણમાં હોમાવ્યું. પરીણામે
પોતાના દેશનો ઉપ્કાર કરવા હચ્છનારા રાજ્યદારીઓની જે દશા
ભાય છે તે તેમની પણ થઇ. તેમણે પોતાના જીવનમાં જેટલી આ-
ફતો-જહેમતો-મુશ્કેલીઓ વેડી છે તેટલી બીજી કોઈ પણ આ દેશની
વ્યક્તીએ વેડી હોય એમ જાણવામાં નથી. પોતાના હૃદયના ઉદ-
ભરેને માન આપી ભાવીના દોર્યા લેઓ અનેક વીટબલ્લઓથી એક
પળ માટે પણ ન ખેંચાતા નીર્મીત માર્ગ પર ધસે ખ્યા છે. અર-
સમરસ સખ્ત પરિધ દર્શવનારી શ્રાગણીઓ ક્રિપત કરે તેવો આધુ-
નીક ક્રીદી રાજ્યદારી પ્રકરણમાં મીઠા તિલક જેવો કોઈ પણ આસામી
નથી. તેમનાજ પક્ષના લોકોને એ દેવ સમ્મન લાગ્યા છે. તેથી
તેઓ તેમના કલા પ્રમાણે કરવામાંજ પોતાના જીવનને સુર્યક થયો
માને છે. તેમના રાજ્યદારી મતોથી તદ્દન બીજા અભાપ્રાયો ધરા-
વનાર ક્રીદીઓને તેઓ પોતાની હિતમ શક્તીઓ અનોખા માર્ગે
જાહેરતા જણાવે છે.

જન્મ અને બાલ્યાવસ્થા.

ક્ર. સ ૧૮૫૭ ના નિષ્કળ પ્રયત્ન પછી અંગ્રેજોની સત્તા આ દેશમાં ઠીક જામી ગઇ, કેમકે કુસંપને લીધે દેશનું શારિરીક બળ હિન્ન બિન્ન થયું હતું. શારિરીક બળના આ યુદ્ધમાં દેશ હાર્યો પણ હિંદી રાષ્ટ્ર અને હિંદી સંસ્કૃતિ અંગ્રેજોને વશ થઇ નથી, થનાર નથી, એનું હિંદી ભોકોને તેમજ અંગ્રેજ સરકારને અખંડ સ્મરણ અને ખાતરી રખાવનાર તેમજ ખાતરી આપનાર, હિન્દી રાષ્ટ્ર જાગૃતિના જનક, આ જનતાનો તાજ વગરનો બાદશાહ, પ્રજાનો પિતા, અન્યાયનો વેરી, સ્વરાજ્યનો મંત્રદાતા, હિંદ માતાનો મ્હોટામાં મ્હોટો સપૂત્ર, અને મહારાષ્ટ્રનો દેવ, લોકમાન્ય બાળગંગાધર તિલક નો જન્મ ૧૮૫૬ ના જુલાઈની ૨૩ મી તારીખે રત્નાગીરીમાં થયો હતો. તેમના પિતા ગંગાધર રામચંદ્ર એક મ્હોટા વૈષ્ણવરણી અને વિદ્વાન હતા. વિદ્વાન, ન્યાયી અને કાર્યદક્ષ હોઇ, તે પ્રદેશના રહેવાશીઓમાં તે બહુ સારું માન ધરાવતા હતા.

તેમના બાપદાદાઓએ મરાઠા ઇતિહાસમાં નામ કહાડ્યું હતું. તેઓ રત્નાગીરીમાં મદદનાશ શૌક્ષિક તરીકે અને થાણા તથા પુનાના ડેપ્યુટી એડ્યુકેશનલ ઇન્સપેક્ટર તરીકે કામ કરતા હતા. બાળ ગંગાધર તિલકમાં શીક્ષણ કળા તથા ગણીત શાસ્ત્રનો જે પ્રેમ સર્વેને જણાયો હતો એ તેમના પિતાનો વારસો હતો એમ કહેશું તો ખોટું નહીં ગણાય. મી. ગંગાધર રામચંદ્રે ૧૮૭૨ માં દેહ મુક્યો અને ૧૬ વર્ષની ઉમરના બાળ ગંગાધરે એક પિતાનું જરૂરી વાતસલ્ય હંમેશને માટે ખોયું.

કેલેજમાં અભ્યાસ અને તે પછી પ્રવેશ પરીક્ષા.

એનટ્રન્સ એક્ઝામીનેશન પસાર કરી તેમણે પુનાની સુપ્રસિદ્ધ

ડક્ટર દોલેજમાં અભ્યાસ શરૂ કર્યો ૧૮૭૬ માં તાળ મંગાધર ઓ-
નર્સ-માન સહીત ગ્રેજ્યુએટ થયા. આ પછી તેમણે કાયદાનો
અભ્યાસ કરી ૧૮૭૯ માં એલ. એલ. બી. ની ડીગ્રી મેળવી.

તિલકનું મિત્રમંડળ

જે કેળવણીને લીધે અંગ્રેજો જીત મેળવી શક્યા તે કેળવણી
લઈને તેમની સાથે લડવાનો વિચાર રાખનાર ધણી વ્યક્તિઓમાં તિલક
અંગ્રેસર નીવડયા. જાહેર જીવનમાં એમના સાથી અને શુર વિપ્લુ-
શાસ્ત્રી ચિપ્પુલુકર અંગ્રેજ સાહિત્યને ‘વાઘણનું દૂધ’ કહેતા. એનું પાન
કરીને રાજ્યકર્તા સાથે પ્રજાહિતને માટે એમણે લડવાનો નિશ્ચય કર્યો.
સત્તાવન સાક્ષના અનુભવથી એટલું નક્કી થયું હતું કે પ્રજાશરીર
દુર્ભાગ બન્યું છે. તેને સમજા કરવાનો, લોકજાગૃતિ કરવાનો એકમાત્ર
ઉપાય એ રાષ્ટ્રોપ કેળવણી છે, એ નિર્ણય ન્હાનપણમાં જ તિલકે
ચિપ્પુલુકર, નામજેશી, આગરકર, વગેરે પોતાના મિત્રો સાથે કરેલો.
વિપ્લુશાસ્ત્રી સ્વામિભાનની મૂર્તિ હતા; સ્વધર્મ, સ્વદેશ અને સ્વભાષા
વિષે એમને અત્યંત આદર અને અભિમાન હતાં. તેથીજ સરકારી
નોકરી છોડી લોકશિક્ષણના કાર્યમાં તેમણે પોતાનું જીવન અર્પણ
કર્યું હતું. દેશમાં તેજસ્વી કેળવણીનો પ્રસાર થાય, લોકોને નિર્દોષ
સાહિત્ય વાંચવા મળી જાય, દેશના, હિતના પ્રશ્નોની ચર્ચા થાય
એટલું જ નહિ પણ લોકોની અભિરુચી ધર્મને હાનિકર ન થાય એ
ઉદ્દેશથી ‘ન્યુ ઈંગ્લીશ સ્કૂલ’ નામની શાળા ‘નવીન કિતાબખાના’
નામની પુસ્તકોની દુકાન ‘નિર્ગંધમાલા’ નામનું એક તેજસ્વી માસિક
અને ‘ચિત્રશાળા’ નામનું પૌરાણિક અને હિંદુ જીવન વિષેનાં ચિત્રો
છાપવા માટે એક કલાગૃહ, એટલાં વિપ્લુશાસ્ત્રીએ સ્થાપન કર્યો.

આમરકર એટલાજ દેશાભિમાની હતા પણ તેમનું વલણ અશિષ્ટ સાહિત્ય તરફ વધારે હોવાથી સુસારસુધારા કરવાની એમની વૃત્તિ તીવ્ર હતી. નામજોશી અત્યંત વ્યવહારચતુર અને કાર્યદક્ષ માણસ હતા. આ લોકોએ લોકશિક્ષણનું કાર્ય શરૂ કર્યું. તિલક 'ન્યુ ઇંગ્લીશ સ્કૂલ'માં ગણિત શીખવતા. પછી આ મિત્રમંડળે એક કોલેજ સ્થાપન કરી, જેનું નામ 'મહારાષ્ટ્ર કોલેજ' રાખવાનો પ્રથમ વિચાર હતો પણ પછી તેને 'ફર્થુસન કોલેજ' નામ આપવામાં આવ્યું. સાથે સાથે તિલક એક 'લો કલાસ' પણ ચલાવતા. દેશભક્તોનું આ યુવકમંડળ દેશના બધા પ્રશ્નો ઉપર ચર્ચા કરતું, પણ રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનું કામ હાથમાં લઈ પછી બનતાં સુધી બીજી પ્રવૃત્તિમાં ન પડતું જોઈએ એ વૃત્તિ તિલકની હતી. વિદ્યાર્થી જીવનમાં એમની અધ્યાપનની એકાગ્રતા અને અધ્યાપનની એમની રૂચિ અને કળા જોતાં એ વૃત્તિ અત્યંત સ્વાભાવિક હતી. અને એજ કારણસર 'ડકન સોસાયટી', 'જેસ્યુઇટ' સંસ્થાની પેઠે ચલાવવી અને તેની અંદર કામ કરનાર વ્યક્તિઓએ પોતાનું સર્વસ્વ સંસ્થાનેજ અર્પણ કરવું એ આદર્શને વિષે એમનો બારે આગ્રહ રહેતો. આમરકર એ વિચાર સાથે સંમત થઈ શક્યા નહિ. મતભેદ વધ્યો અને તિલકે 'ફર્થુસન કોલેજ' છોડી. જન્મસિદ્ધ અધ્યાપકના જીવનમાં અલૌકિક પરિવર્તન થયું અને લોકશિક્ષણનું વ્યાપક કાર્ય હાથમાં લઈને તેઓ લોકમાન્ય થયા.

‘કેસરી’ અને ‘મરાઠા.’

તિલક અને તેમના મીત્રા-જેઓને ‘મરાઠા પાન્ડવો’ તરીકે પીછાન નવામાં આવે છે તેઓએ ‘કેસરી’ અને ‘મરાઠા’ એ પત્રો ચાલુ કર્યા. તેઓને છાપવાનું મીઠું સીપલંકરે સ્થાપેલા આર્થજીવણ પ્રેમમાં રાખવામાં આવ્યું.

આ એ પત્રોદારા, સંસ્કરસુધારા વિષે અને હિંદુ સમાજ વ્યવસ્થામાં સરકારને ક્યાં સુધી માથું મારવા દેવું એ વિષે અનેક વર્ષો સુધી ચર્ચા કરીને તિલકે મહારાષ્ટ્રને બદલેમાં ભારે કળવણી આપી. શિવજી મહારાજના વંશજ કોલહાપુરના મહારાજને ગોડા ઠરાવીને મદાસ મોકલવામાં આવ્યા ત્યારે આ દેશાલિખાની જવજવકોનો પ્રકોપ ભભુકી ઉઠ્યો. તેમણે કેસરીમાં એ પ્રકરણમાં ઉંડા ઉતરીને લખાણ લખ્યાં. અને શીવાજીરાવ મહારાજ તરફ લખવવામાં આવેલી વર્તણૂક બાજે તેઓએ કોલાહલપુરના કારભારીની સખત ઝાટકણી કહાડી. પત્રોપર એ સંબંધમાં શરીયાદી માંડવામાં આવી. બદનક્ષીનો કેસ પુરોથાય તે પહેલાં મીં ચીપળુચકર ૩૨ વર્ષની ઉંમરે મુજરી ગયા.

૪ મહીનાની સાદી કેદ.

કારભારીની બદનક્ષી કરવાના કેસનો ચુકાદો જાહેર થતાં મીં તિલક અને મીં આગરકરને આરોપી ગણી ચાર મહીનાની સાદી કેદની સજા કરવામાં આવી, મીં તિલક સામે મંડાએલી ફરીયાદીઓમાંની એ પહેલીજ હતી.

તુરંગમાંથી આવ્યા પછી તિલકે પેતાનો સમગ્ર જીવ કેસરીમાં પસંજ્યો. મરાઠી ભાષા બોલીને એને સમૃદ્ધ બનાવવી, આધુનિક જ્ઞાનાના બધા વિચારો અને રાજકીય સિદ્ધાન્તો મરાઠી ભાષાદ્વારા જનસમુદાયને સમજાવવા, લોકલાગણીની બધી છટાઓ તેમાં વ્યક્ત કરવી અને રાષ્ટ્રીય બળતિનો પ્રાણ બાષામાં ઉત્પન્ન કરવો એ ઉદ્દેશથી દર અંદવાડિએ તેમણે લખવા માંડ્યું. કેસરીએ સનકાચ મહાજનને ધડ્યું છે એમ કહે તે તે અચેત્ય ન ગણાય. કેસરીની

ભાષા આડંબર વિનાની, સીધી અને પ્રૌઢ હોય છે. તેનું લખાણ વિષયનો પરિપૂર્ણ કાણુ બતાવનાર મુદ્દાસર અને જુસ્સાદાર હોય છે. કેસરી જ્યારે કોઈ પ્રતિપક્ષીના સામે અખાડામાં ઉતરે છે ત્યારે તેની ભાષા સોળે કળાએ પ્રકાશે છે જુસ્સા સાથે કટુતા અથવા ઝેર નથી હોતું એમ નહિ પણ તેમાંથી ગંભીર સંપૂર્ણ જાળવેલું હોય છે. પ્રતિપક્ષીનો પરાજય કરવા માટે કેસરી જે ઝેર વાપરે છે તે ધણી લોકોની સૌમ્ય અભિરૂચિને મારે પડતું લાગે છે અને તિલકની ભાષામાં વિનય નથી હોતો, આદર નથી હોતો એવી ટીકા ધણીએ કરી છે, તિલકનો જવાબ એકજ રહેતો, 'લડવૈયો બીજું કરીજ ન શકે. જે મારે નિવૃત્તિમાંજ સમય ગાળવા હોત તો હું બધી જાતની ઉદારતા બતાવત; પણ જેને કાર્ય કરવું છે તેણે તો પ્રસંગેપાત પ્રખર થવુંજ જોઈએ.' કેસરીના જેટલું વ્યવસ્થિત પ્રતિષ્ઠિત અને લોકપ્રિય વર્તમાનપત્ર હિંદુસ્થાનમાં બીજું ભાષ્યજ હશે. મહારાષ્ટ્રનું જાહેરજીવન, હિંદુસ્થાનની જાગૃતિ, એશિયાની ભવિતવ્યતા, યુરોપનું રાજકરણ અને દુનિયાની પ્રગતિ વિષે કેસરીમાં હમેશાં વિદ્વતા અને માહિતીથી ભરેલા પ્રૌઢ લેખો આવે છે. કેસરી અત્યંત નિયમિત છાપું છે. એની બધી ગોઠવણ અને વ્યવસ્થા તિલકે જાતે કરી છે. આજે કેસરીનો પ્રસાર ૪૦ હજારનો છે એમ કહેવાય છે. દુનિયામાં જ્યાં જ્યાં મરાઠી ભાષા બોલાય છે અથવા વંચાય છે ત્યાં ત્યાં કેસરી પહોંચે છે.

૧૮૮૮ માં કેટલીક સામાજિક અને ધાર્મિક બાબતોમાં મતભેદ પડતાં મીંઠ આગરકરે 'કેસરી' પત્ર સાથેના સંબંધ છોડી દીધા. આથી એ પત્રો મીંઠ તિલક, મીંઠ કેલકર અને મીંઠ એચ. એન. ગોખલેના હાથમાં રહ્યાં મીંઠ કેલકર પણ એ પત્રો સાથે વધુ વખત

સંબંધ ન નીભાવી શક્યા હોવાથી મીઠું તિલક એકલા બેઉ પત્રોના અધીપતી થયા. પાછળ થએલી અમુક ગોઠવણ મુજબ કેસરી અને મરાઠાના મીઠું તિલક માલેક અને આર્યભુશણ પ્રેસના મેસર્સ કેલેન્ડર અને ગોખલે માલેકો બન્યા.

બાહેર જીવન.

પણ કેસરી એજ તિલક મહારાજનું કાર્યક્ષેત્ર નહતું એક તરફ સરકાર સામે અને બીજી તરફ સંસારસુધારાવાળાઓ સામે એમને લડવું પડતું. તિલક કોઈ દિવસ પુરાણપ્રિય ન હતા. ધણી સંસારસુધારાઓ તેમને અગત્યના લાગતા; છતાં તેમણે સુધારાઓનો વિરોધ કર્યો અને તેથી ગેરસમજ ઉત્પન્ન થઈ. ધણી લોકો એમને કુધારક માનવા લાગ્યા. તેમની માન્યતા એવી હતી કે સંસારસુધારા એ હમથનું કામ છે અને તે ધીમે ધીમે થવું જોઈએ. ખાસ કરીને જ્યારે વિદેશી રાજ્ય હેડળ પ્રજા આત્મવિશ્વાસ ખોઈ બેસે છે અને જ્યારે પરધર્મ પાઠરીઓના આપણી સંસ્કૃતિ ઉપર દિનરાત પ્રહારો ચાલુ છે ત્યારે સમાજને સ્વાભિમાનશૂન્ય અને હતોત્સાહ બનાવવો એ જૂલ છે. વળી સંસારસુધારાની પાછળ પડીશું તો શિક્ષિત અને અશિક્ષિત વચ્ચે અંતરાય આવશે. તડ પડશે, અને રાજ્યપ્રકરણમાં આપણે વધારે નિર્બળ થઈશું. માટે સમાજ ઉપર હુમલા કરીને નહિ પણ ધીમે ધીમે સમાજને વશ કરીને જોડલા સુધારા થઈ શકે તે કરવા ધટે. સરકારની જોડે તો તેની શક્તિથી અંગ્રાજ જઈને આપણે નરમ બનીએ છીએ તો પછી શ્રદ્ધા અને આદરપૂર્વક સમાજ સામે પણ આપણે કેમ નરમ ન બનીએ? આવા વિચારોને લીધે તેઓ કેસરીમાં બનતા સુધી સંસારસુધારાનો પ્રશ્ન છેડતાજ નહિ.

આ અરસામાં ધરન વખતે હીંદુ ઓકસીએની હિમર અમુક હદ સુધીનીજ હોવી એ એમ કલ્પનાને ખરડો 'સંમતિવય' નામનું ખીલ ધારાસભામાં આવ્યું. આ ખીલ સામે મીં તિલકે વીરધ ગૃહર કર્યો. એ ખરડો જે સીદ્ધાંતોપર આધાર રાખી રચવામાં આવ્યો હતો તેથી મીં તિલક વીરધ નહોતા, પરંતુ તેમનું કહેવું એ હતું કે અંગ્રેજ લોકો પારકા છે. એ જાણીએ છીએ આપણી સાંસારિક જાળમાં વચ્ચે પડતા નથી. બલે તે ઉદ્ધસીનતાનું જે પણ ધાર્મિક અને સામાજિક જાળમાં આપણને સ્વરાજ્ય છે, એ શા માટે આપણે હાથે કરીને ખોલું? આપણે જો આપણે જ હાથે સરકારને આપણા ધરની અંદર પ્રવેશ કરવા દઇશું તો આપણાં સ્વમાન અને સ્વાતંત્ર્ય ઘટશે અને આપણે વધારે દુર્ઘળ તેમજ પરાધીન બનીશું.

આ પછીનો કેટલોક વખત તેમણે વેદાના અભ્યાસમાં જાણ્યો અને એ સંબંધમાં તેમના વીરતાપુર્ણ લેખો વાંચી સર્વે તદ્દન નવીન પરંતુ આકર્ષક વીચારમાળાથી તાજુબ થયા. એ લેખો લંડન ખાતે ૧૮૮૨ માં મળેલી પુર્વના સમર્થ વીચારકોની કોંગ્રેસ સન્મુખ મોકલવામાં આવ્યા હતા.

ચુનંદા વકીલ.

અહીં એક ખતાવ યાદ કરવો ખાસ આવશ્યક છે. જોકે આ વાળા સર્વ સાહેબ એન. એસ. બાપટપર કેટલી છેતરખીડી કરવાનાં ચંબીને તોહમનો મુકવામાં આવ્યા હતા. તેઓ તેમના એક અંગત મિત્ર હોવાથી તેમને મીં તિલકે એવો તો બાહેધીથી બચાવ કર્યો કે આમરે મીં એન. એસ. બાપટને નીર્દોષ ગૃહર કરવામાં આવ્યા હતા. લે. લીવસથી મીં તિલકની એક ચુનંદા વકીલ તરીકેની જામના આરે તત્કાલ પ્રસરી રહી.

રાજ્યદારી વીસેથીમાં આગળ પડતો ભાગ લેતાં તેઓ હોંડી પ્રાન્તદીય કોંગ્રેસમાં બેઠાયા, તે મંડળની ડક્કન સ્ટેન્ડીંગ કમીટીના તેઓ વર્ષો સુધી સેક્રેટરી રહ્યા હતા. બેંબે પ્રોવીનશીયલ કોન્ફરન્સની પહેલી પાંચ બેઠા બરવામાં તેમનો ભાગ મુખ્ય હતો. આમાંની બેઠા જે પુના ખાતે જ્ઞાન મીં પી. એમ. મહેતાના પ્રમુખપણા નીચે મળી હતી તે અસાધારણ રીતે શ્લેષમંદ ઉતરી હતી. મીં આળ મંગાધર તિલકને બે વખત મુખ્યની ધારાસભાના એક સભ્ય તરીકે ચુંટી દહાડવામાં આવ્યા હતા. મુખ્ય યુવીવર્સિટીના અમુક વખત સુધી તેઓ ફેલો પણ રહ્યા હતા, પુનામાં મ્યુનિસિપલ કાઉન્સિલ તરીકે તેમણે બહુ અગ્રહુ કામ બજાવ્યું હતું.

ગ્લોબ પત્રે લીધેલું પાયશ્ચીત.

સને ૧૮૯૩ ની સાલમાં લો. તિલકપર રાજ્યદ્રોહનો મુકદ્દમા ચલાયતના ગ્લોબ પત્રકારે તેને પોતાના પત્રમાં બંડખોર કહી હલકો પાડ્યો તેથી તે પત્ર પર તિલકે વીલાયતમાં હાલે માંડી આખરે તેને મારી મંગાવી હતી.

૧૮૯૬ નો દુકાળ અને પ્લેગ.

મુખ્ય ધલાકમાં ૧૮૯૬ માં સખ્ત દુકાળ પડ્યો હતો. એ વખતે મીં તિલકની પ્રસંશનીય લોકલાગણી સર્વેને જાણવામાં આવી, પ્રજામાં ગરીબ લોકોને સસ્તે ભાવે દાણા પુના પીડનારી દુકાળને સ્થાપવામાં આવી જેને પરીણામે કેટલાંક તોફાનો થતાં બચી ગયાં. રાણાપુર અને નાગપુરના રહેવાસીઓની દુઃખનક હરીકતે સાંમળી મીં તિલક તરતજ એ સ્થળોએ પહોંચી ગયા હતા અને સરકારે આગે મળી લોકોને રાહત આપવાના તારીફ લાગુ કર્યો કર્યા હતા.

પુનામાં જ્યારે દુકાળના બચાનક સ્વરૂપે દેખાવ દીધો ત્યારે ધણાએક રાજ્યદારીઓ એ સ્થળ પહીંકના માર્યા છોડી ગયા, મીં તિલકે એ વખતે પુનાના ભોકોને અનેક ખતરી મદદો આપવામાં કાંઈ પણ આકી રાખ્યું નહીં.

મીં તિલકને લગ્યું કે પોતાના દેશમાંધરોમાં નવીન જુસ્સો પ્રેરનાર કેંઈ પણ વ્યક્તી હોય તો તે શોવાજી મદારાજ હતા. જેમ ભોઈ કલાધવની ચાદગીરી અમર બનાવવા ભોઈ કર્જને પ્રયાસો કર્યા હતા, તેમ તેમણે રાષ્ટ્રગદ ખાતે આવેલી શોવાજીની કબરનું સન્મારકામ ચાલુ કરવાની અને દર વર્ષે 'શીરાજી ડે' ઉજવવાની હીલચાલ ચાલુ કરી.

સન ૧૮૯૬ માં મુંબઈમાં પ્લેગ શરૂ નીકળ્યો અને પૂણાનાં પણ તેણે પ્રવેશ કર્યો. આ આપત્તિ ગણુધારી અને તદ્દન નવી હોવાથી બધા ભોકો ગભરાઈ ગયા. સરકારને પ્લેગ સામે શાં પગલાં લેવાં એ સૂઝ્યું નહિ અને તેથી 'સેગ્રીગેશન' 'ક્વોરેન્ટાઇન' વગેરે સખ્ત ઉપાયો લેવામાં આવ્યા, વળી તેનો ઠીક અમલ કરવા માટે લાગણી અને સહયતા વગરના ગોરા પ્રિપાદ્યોની યોજના થઈ. પ્લેગના ત્રાસ કરતાં આ સોલ્જરોની ઝડતીનો કેર ભોકોને વધારે અસહ્ય થઈ પડી અને સર્વત્ર હાહાકાર વર્તી ગયો. જેને જેમ શબ્યું તેમ સહ નાહા, પણ તિલકે આવા પ્રસંગે ગામ છોડ્યું નહિ. ગામમાં રહીને એક તરફથી ભોકોને મદદ કરવા લાગ્યા અને બીજી તરફથી સરકારની ઉપાય કરતાં અપાય કરનારી વિવેક શૂન્ય સખ્તાઈથી થતો પ્રબલ્લોભ કેસરી દ્વારા વ્યક્ત કરતા. તિલકે મહાગણમાં મરફી યાહોમ ત્રાસ વરતારી રહી હોવાથી ૧૮૯૭ માં શિવાજી ઉત્સવ શોવાજીના જન્મ દીવસે નહી પણ તેમનો રાજ્યા-

બીથેક જે દીવસે થયો તે દીવસે એટલે કે ૧૩ મી જુને ઉજવ્યો. તે દિવસે એક જબરદસ્ત સરખસ કહાડવામાં આવ્યું હતું અને પ્રાર્થનાઓ કરવામાં આવી હતી. આ સર્વેનું ખ્યાન ૧૮ મી જુનના કેશરીમાં કરવામાં આવ્યું. એન્ડ્રો-ઈન્ડીઓમાં ખળખળાટ મચાવનાર મી० રેન્ડ લેફ્ટનન્ટ એસ્ટનું ખુન ૨૨ મી જુને થયું. કેશરીમાં લખેલા એક અગ્ર લેખથી ફેલાએલી ઉશ્કેરણીનું આ પરીણામ હતું એમ કહેવામાં આવ્યું અને મુંબઈ સરકારે 'આરીએન્ટલ ટ્રાન્સલેટર' મી० બીગને રીતુરી લખાણ કરવા માટે મી० તિલકખા કામ ચલાવવાની પરવાનગી આપી.

૨૭ મી જુને પુનામાં નહી પણ મુંબઈમાં મી० તિલકને રાત્રે પકડવામાં આવ્યા. તરતજ તેમને વડા પ્રેસીડન્સી મેજિસ્ટ્રેટ સતમુખ હાજર કરવામાં આવ્યા. આ અમલદારે તેમને જામીનગીરી પર છુટા કરવાની એકે અરજ કબુલ રાખી નહીં, હાઇકોર્ટને પણ આ સંબંધમાં ખપીત કરવામાં આવી હતી તેનો પણ મી० તિલકને ન છોડવાનો અબીપ્રાય જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો. હાઇ કોર્ટમાં મી० તિલકે ૨ જી ઓગસ્ટે તપાસ માટે હાજર રહેવાનું કહેવામાં આવ્યું તેમને જામીનપર મુક્ત કરવાની એક બીજી અરજ મી० હાવરે (જે પછી જજ થયેલા) મી० જસ્ટીસ તૈયમજીને કરી હતી પણ તેની તીરક્ષમાં સરકાર પોતે ગંધ હતી. પરંતુ ઈંગ્લેંડની ફાજદારી કોર્ટોમાં જે સીદ્ધાંતોને માન આપી કામકાજ કરવામાં આવે છે તે ખ્યાનમાં રાખી મી० જસ્ટીસ તૈયમજીએ મી० તિલકને જામીનપર મુક્ત કર્યાં આ કેસના સંબંધમાં તેમના કટલાક મિત્રોએ તિલકને માફી માગવાની સલાહ આપી, પણ તેમણે કહ્યું ' સાચી દાનતથી મેં જે કહ્યું છે તેને માટે માફી શાની માગું ? ખલાસીનું કામ કરે તે

કોઈક દિવસ સમુદ્રમાં ડુબે પણ ખરો. એજ રીતે દેશ સેવા કરવી હોય તો જોલજાનને પ્રસંગ આવેજ. These are the risks of our trade. માશી માગીને હું દેશની કંઈ પણ સેવા ન કરી શકું.

આ પ્રસંગે તેમના મિત્ર ઉપર તેમણે લખેલો પત્ર ઘણો અગત્યનો અને મનનિષ્ઠ છે તેથી અમે તેનો ઉતારો નીચે આપીએ છીએ:—

“ખીજો પા. જોથી હું ગુનેહગાર ગણાઉં તે કાર્ય હું કઈ તે! આશા રાખે છે હું તેમ કરવાને તૈયાર નથી. લોકોનાં માફ સ્થાન સંપૂર્ણ રીતે મારાં આરિત્યપર આધાર રાખે છે. અને જો ફરિયાદ પક્ષથી હું દબી જાઉં તો મારાં અંતઃકરણમાં તો હું જાણું છું કે એક પંચ સમક્ષ જો કદિ પણ નબળામાં નબળો મુકદ્દમો રજુ થયે હોય તો તે ફરિયાદ પક્ષ તરફથી રજુ થયેલો આ મુકદ્દમો છે—હું ધારું છું કે મહારાષ્ટ્રમાં જીવવું તે આંદ્રમાતમાં જીવવા બરાબર છે. આ મુકદ્દમાના ગુણદોષ જોતાં તો મને આમાં વિજય મેળવવાની ખાતરી છે, જોકે આ પત્રમાં અને મારી તમિયતની હાલની હાલતમાં હું તમને સર્વ કારણો જણાવી શકતો નથી. મને માત્ર મસઠી નદી જાણનાર પંચને બધાં છે અને નહિ કે ન્યાયનો તમે તેમજ હું જાણું છું કે બ્રિટીશ વડિવટ સામા કોઈ પણ પાપી લાગણીનું પેશણ કરવા માટે આપણે અશક્ત છીએ, અને તેથી અપજ્ઞામાંના કોઈને પણ રાજદ્રોહ જેવા આરોપ માટે દોષિત ઠરાવવું અશક્ય છે. પણ જો આપણે રાજદારી પ્રકરણમાં માથું મારીએ તો આપણે આપાં જોખમ ખેડવાં જોઈએ. આપણા ધંધાનાં તો એ જોખમ છે, અને હું તે સામે સડવાને તૈયાર છું. જો તમે સઘળા સલાહ આપો તો

હું આટલે સુધીજ જવા તૈયાર છું. “ ભેમો રાજદ્રોહી છે એમ હું તો માનતો નથી. પણ સરકારના સલાહકારો તેથી ઉલટું માને છે. હું તે માટે દીલગીર છું ” પણ સરકારને તેથી સંતોષ થશે નહિ. તેમના હેતુ તો પુનાના નાયકોને હીણું લગાડવાનો છે, અને હું ધારું છું કે જેમ બીજાઓને તેઓએ કાચી નેતર જવા ભ્રમ્યા છે તેમ તેઓ મને જોશે નહિ. વળી તમારે એ પણ યાદ રાખવું જોઈએ કે અમુક હદ બહાર આપણે બધા લોકોના સેવકો છીએ. એક કટા-કટોના પ્રસંગે જો તમો હિમ્મતની શોક કરવા જેવી ખામી બતાવો તો તમો તઓને દગો દેનારા અને નિરાશ કરનારા થશો. પણ તે સર્વ છતાં બ્યારે મારામાં રાજદ્રોહનો ગંધજ નથી ત્યારે તે મારામાં હોવા માટેનો દોષ, એક પ્રમાણિક અને આખરદાર પુરુષ તરીકે, હું કેમ સ્વીકારી શકું ? જો મને શિક્ષા થશે તો મારા દેશબંધુઓની લાગણી મને મારા દુઃખમાં ટેકા આપશે. ”

આ પત્ર તેમજ તેમનો છેવટનો સંદેશો રાજકારી પ્રકરણમાં તેના ચારિત્ર્યની ચાવી સમાન છે:-

“ આપણી સામે જે જાતીય સેવાનું કામ પડેલું છે તે એટલું મોટું વિશાળ અને આવશ્યક છે કે હું તે માટે જે કંઈ ઉત્સાહ અને હિમ્મત બતાવી શક્યો છું તેના કરતાં વધારે હિમ્મત અને ઉત્સાહ સાથે તમો સરે” એ સાથે મળી કામ કરવું જોઈએ. એ એક એવો ધર્મ છે કે જે સુલતવી રાખી શકાય તેવો નથી. આપણી માતૃભૂમિ આપણામાંના દરેકને જગત યદ કાર્ય કરવાને બોલાવે છે. અને હું નથી ધારતો કે તેના પુત્રો એ પોકાર તરફ બેપરવા રહેશે. છતાં આપણી માતૃભૂમિના આ પોકારને સ્વીકારવાને અને તમારા મનમાંથી

સર્વ બેદરબાવેને કઠી નાખી જાતીય મનોરથોની મૂર્તિઓ બનવાનો પ્રયત્ન કરવાને વિનંતી કરવાનો હું મારો ધર્મ માનું છું. આ બાબતમાં હરીશાષ્ટ, ધર્મ કે બચને જરા પણ સ્થાન નથી. આપણા પ્રયાસોને દક્ષિત કરવામાં પ્રભુ મદદ કરશે. અને જો આપણે નહિ તો આવતી પ્રજા તેનાં શ્લોકો બોગવશે એ નક્કી છે.”

જેલ યાત્રા.

સરકારે એમને દોઢ વર્ષની સજા કરી એટલુંજ નહિ પણ કામદામાં સરકારે ફેરફાર કરી રાજદ્રોહવાળી કલમ વધારે સખ કરી. આ કેસમાં તેમનો સખળ બચાવ છતાં, એમ કહેવાય છે કે જેલમાં ગયા ત્યારે પહેલે દિવસે એમને એટલું સખત કામ આપવામાં આવેલું કે ઘંટી ચલાવતાં ચલાવતાં તેઓ એકાદ થઇ ગયા. પણ શુદ્ધિમાં આવ્યા કે તરત પાછા કામે વળગ્યા એમણે રાહત ન માગી. રાહત માગવી એ એમને નામોશી બરેલું લાગતું, એક વર્ષને પાંતે તેઓ છુટયા ત્યારે એમના શરીરનું વજન બહુજ ઘટી ગયું હતું. પણ પ્રજામાં એમનું વજન બહુ વધી ગયું હતું. ઘેર આવતાં વાર પાછું કેસરી હાથમાં લીધું, અને પુનઃ હુરિ હૈ કરીને લખવા લાગ્યા જ્યારે તેઓ જેલમાં હતા ત્યારે પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃત પાંડિત મેક્સમુલરના હાથમાં તેમણે લખેલું ‘ઓરાયન’ અથવા ‘મૃગશિરસ’ નામનું પુસ્તક આવ્યું. ‘ઓરાયન’ ની અંદર જ્યોતિષ શાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી વૈદિક કાળનિર્ણયની ચર્ચા હતી. એપડી જોઇને મેક્સમુલર ચક્રિત થયા, મુગ્ધ થયા અને આવા અગાધ પાંડિત્યવાળા વિદ્વાન પાસે પોતે કરેલું કમ્પેન્ડિયું ભાષાન્તર અભિપ્રાયને માટે મોકલવાનું તેમને મન થયું.

પણ ખબર પડી કે ગ્રન્થકર્તા તો જેલમાં છે ! એમણે પ્રથમ તો જેલમાં તિલકને પુસ્તકો મળે, વાંચવાનો સમય અને દીવાળતી મળે એવી ગોઠવણ સરકાર પાસે કરાવી. પછી એમનીજ દરમ્યાનગિરીને લીધે સરકારને છ મહિના પહેલાં તિલકને છોડ્યા.

જેલમાં વેદાભ્યાસ.

જેલમાં વેદનું નિરીક્ષણ કરતાં એમને સહી આપ્યું કે અર્થોનું મૂળ રહેલાં ઉત્તર ધ્રુવ તરફ હોયું જોઈએ અને આર્ય લોકો સુમેરની આસપાસ રહેતા હતા, એવો ઉદ્દેશ વેદમાં મળી આવે છે એમ એમને લાગ્યું. જેલમાંથી છુટ્યા પછી ‘આક્રિટિક હોમ ઇન ધિ વેલ્ઝ’ એટલે ‘આર્યોનું’ વેદકાળમાં સુમેર તરફનું રહેલાં’ એ નામનો વિદ્વાતા અને શાધખોળથી ભરેલો ગ્રન્થ તેમણે બહાર પાડ્યો તેને લીધે તેમની કીર્તિ યુરોપમાં વિદ્વાન મંડળમાં બહુજ થઈ. ‘આક્રિટિક હોમ ગ્રન્થ લખતી વેળાએ પારસી લોકોના ધર્મગ્રન્થોનું એમણે અધ્યયન કર્યું. પછી ધ્રાન, મેસોપોટમિયા, બાબિલ્યા, સીરિયા, અસીરિયા વગેરે દેશોના પ્રાચીન ઇતિહાસ અને તેમની સંસ્કૃતિ તરફ તેમનું લક્ષ ગયું. અને વૈદિક સંસ્કૃતિ સાથે તેમનું કેટલું સામ્ય છે તે તેમણે કેટલાક વિદ્વાન્માન્ય નિબંધોમાં બતાવી દીધું છે. કેટલાક લોકો તો એમની વિદ્વાતા જોઈને એમને વિનવતા કે તમે રાજ્યપ્રકરણી ઝગડાઓ છોડી દો અને વિદ્વાતી દુનિયાની ભારેમાં ભારે સેવા કરી શકો છો તે કરો. તેઓ કહેતા ‘ભારે એ સ્વચ્છન્દ કરવો નથી. દેશને માટે લડવું એજ માફ કર્તવ્ય છે. વિદ્વાતાનું કામ કરનાર પંડિતો હિંદુસ્તાનમાં અગણિત નિર્માણ થશે. આર્યબુદ્ધિ વન્ધ્યા થઈ નથી.’ એમના એક સ્નેહીએ એમને પૂછ્યું, ‘સ્વરાજ્ય થશે ત્યારે તમે કયા ખાતાના મંત્રી

થયો?' એમણે કહ્યું 'મને રાજ્યપ્રકરણનો કંટાળો છે. રવરાજ્ય મુખ્ય એટલે હું તો મારે ગણિતનો અધ્યાપક થઈ જઈશ અને તિરાંતે વિધાનઘનો લ્હાવો લખાય.'

તિલક અને મુસલમાન.

એજ અરસામાં મુંબઈમાં અને પુણામાં હિંદુ મુસલમાન વચ્ચે નજીવા કારણસર ઝગડો થયો અને મારે મારામરી થઈ. પુણામાં ધણી વર્ષથી હિંદુઓ મહોરમમાં બાગ લેતા હતા તે બંધ થયા, રમખાણમાં વાંક પડ્યોનો હતો એ તિલકે સ્વીકાર્યું હતું પણ વધારે વાંક મુસલમાનોનો હતો એ એમણે જાહેર કર્યું. તેથી તિલક મુસલમાન કોમની સામે છે એવો વહેમ કેટલાક મુસલમાનોના મનમાં પેસી ગયો, પણ તે ખોટો હોવાથી કાળે કરીને નિકળી ગયો. તિલક મુસલમાનની વિરુદ્ધ છે એ અમારી માન્યતા હુલ મરેલી હતી, એમ ખિલાફત ડેમ્યુટેશનવાળા સૈયદ હુસેને જાહેર રીતે સ્વીકાર્યું છે. કેમ કે જાપાની કોંગ્રેસમાં હિંદુ મુસલમાન વચ્ચે વિરોધ અને શંકા ન રહે એટલા માટે જે અધિકાર વિભાગ કરવામાં આવ્યો તેમાં મુસલમાનો જોડાઈ માગતા હતા તેટલું મધુએ આપણની મલાહ તિલકે પોતે આગેવાનોને આપી. 'પ્રથમ દેશનો વિચાર થવો જોઈએ; હું હિંદુ છું કે મુસલમાન એ બેદ દેશહિતનો વિચાર કરતાં મનમાં ન આવવો જોઈએ' એ એમનું તે વખતનું પ્રસિદ્ધ વાક્ય છે.

હિંદુ ઉત્સવ અને રવરેશ્મીની ચળવળ.

પુણામાં હિંદુ મુસલમાન વચ્ચે જે અણબમણાવ હત્યાર થયો તે ધર્મ વિષેની સંકુચિત કલ્પનાને બીધે થયો હતો એ જોઈને જ્યેષ્ઠ હિંદુઓને પણ મહોરમની બદલે ઉત્સવ કરવાનું કાંઈ પણ અસંવન

મળે એ હેતુથી પણ એમણે ગણેશ ઉત્સવ શરૂ કર્યો. ગણપતિ ઉત્સવમાં સ્વયંસેવકોના અને બીજા નવ યુવકોના મેળાઓ મંજન ગાય છે, વિદ્વાન નેતાઓ ધાર્મિક સામાજિક અને કોઇવાર રાજકીય વિષયની ચર્ચા કરે છે અને આવી રીતે લોકોને જમાનાને અનુકૂળ કેળવણી મળે છે. જેમ ગણેશ ઉત્સવથી ધાર્મિક જાગૃતિ થઈ તેમજ ગણેશ ઉત્સવ પહેલાંજ દેશભિમાન અને સ્વાભિમાન જાગ્રત કરતા માટે તિલકે શિવાજી-ઉત્સવ શરૂ કર્યો. એ શિવાજી-ઉત્સવથી પણ લોકજાગૃતિ ખુબ થઈ છે. આ બંને ચળવળને લીધે સ્વદેશીતા પ્રચાર મહારાષ્ટ્રમાં ખુબ થયો અને શિક્ષિત અશિક્ષિત વચ્ચેનો ભેદ ઓછો થતો ગયો. શિવાજી ઉત્સવને લીધેજ જુનો ઇતિહાસ તપાસવાની વૃત્તિ વધી અને કેટલાક વિદ્વાનોનું 'ભારત ઇતિહાસ સંશોધક મંડળ' તૈયાર થયું.

તાઈ મહારાજ કેસ

દખણના ગજવંશી કુટુંબોમાંના એક અને પુનાના એક પહેલા વગના સરદાર શ્રી બાબા મહારાજ મરણ બીજાને હતા ત્યારે તેમણે કેદખાનામાંથી થોડાજ વખતપર છુટેલા મીં તિલકને તેડાવ્યા, અને પોતાના વીલના તેમને એકઝીકયુટર તરીકે નેમ્યા.

પોતાના મીત્રના કુટુંબને બીવીખમાં સુખ થાય એ બલી નેમોથી ઉપાડી લીધેલી ભારે જવાબદારીને લીધે મીં તિલકપર ૧૯૦૧ થી ૧૯૦૪ સુધીમાં જાણે કે આફતના વાદળો તુટી પડ્યાં મીં તિલકે એ મહારાજના એસ્ટેટની ઝડપથી ચોખ્ખો વ્યવસ્થા કરવા માંડી અને એક છોકરો વારસ તરીકે દત્તક લેવાનો નીશ્ચય કર્યો. મહારાજની વીધવાના કેટલાક સલાહકારોએ તેણીને મીં તિલક સામે ઉશ્કેરવાના પ્રયાસો કરવા માંડ્યા. ૧૯૦૨ ના જુનની ૧૮ મી તારીખે

તેઓ સર્વે અકરગાળાદ ગયાં અને કોઈ ખીજાં રાજકુટુંબના એક નથીરાને વારસ તરીકે દત્તક પણુ લેવામાં આવ્યો. ત્યાંથી પાછા ફરી મહારાજની વીધવાએ પોતાના પતીના વીલ-મુજબ કાર્યો ન કરવાનો મીં તિલકપર પુનાના ડીસ્ત્રીકટ જજ મીં એરટન સન્મુખ આરોપ મુક્યો. ડીસ્ત્રીકટ જજે મીં તિલક અને ખીજા એકઝીક્યુટરો મરહુમ મહારાજના વીલની વ્યવસ્થા કરવાની સત્તા લઈ લીધી હુકમથી અને ડેંગાઈ કરવાના અને ખીજા સાત ગંભીર આરોપ તેમની સામે મુક્યા હતા. આ સંબંધમાં પુનાની હાઇ કોર્ટમાં તેમની સામે કામ ચલાવવામાં આવ્યું હતું, અને મેજિસ્ટ્રેટે તેમને દોષપાત્ર દરાની ૧૮ મહીનાના કેદની સજા કરી હતી. સેશન્સ જજ મીં હ્યુકાસે તેમાં ઘટાડો કરી છ મહીના કર્યા હતા. જજે એમ ટીકા કરી કે મીં તિલકની વતેણુક કોઈ પણ રીતે વાંધા ભરેલી ન હતી. છેવટ સરકારે તેમની સામેના તહોમત ખેંચી લેવાનું ફરસ્ત ધાર્યું હતું. આ લાંબી દુઃખજનક તપાસને અંતે મીં તિલક નીદોષ તરીકે બહાર થયા હતા.

૧૯૦૪ માં યુનિવર્સિટી એક્ટ પસાર થયો અને સરકારે કેળવણી ખાતું હિન્દુ કેળવણી સુદ્ધાં પોતાના અંકુશ તળે વધારે આણ્યું. ૧૯૦૫ માં બંગલંગ થયો. બંગાળીઓએ અરજીઓ, સમ્રાઓ વગેરે જેટલું થઈ શકે તેટલું કર્યું અને આખરે સ્વદેશી અને બહિષ્કારની મહારાષ્ટ્રી ચળવળ ઉપાડી લીધી. સ્વાભાવિક રીતેજ બંગાળી લોકોને પહેલવહેલી સહાનુભૂતિ મહારાષ્ટ્ર તરફથી મળી. સરકાર તો એમજ માને છે કે અત્યાચારનો ઉપદેશ પણુ બંગાળાને પુણી તરફ થયો મળ્યો છે. સ્વદેશી, બહિષ્કાર, રાષ્ટ્રીય મુલમંત્ર બધે ફેલાયો, તિલકે આને જીતુઃ સૂત્રો કહી.

સુરત કોન્ગ્રેસ.

બંગાળના રાષ્ટ્રીય આગેવાનો સ્વરાજ્યનો અર્થ પૂર્ણ સ્વા-
તંત્ર્ય કરતા બહિષ્કારનો અર્થ પણ અંગ્રેજી રાજ્ય અને અંગ્રેજી
રાષ્ટ્ર સાથે પરિપૂર્ણ અસહ્યાર એવો કરતા. તે ઉપરથી ઘણા નરમ
આગેવાનોને એમ લાગ્યું કે કોન્ગ્રેસને માટે એક બંધન (creed)
રાખવું જોઈએ, તિલકને લાગ્યું કે આવું બંધન એક રીતે અત્યાર
સુધી સૌ સ્વેચ્છાએ માનતું આવ્યુંજ છે છતાં સોગન સાથે સહી
કરીને તે સ્વીકારવામાં એક જાતની માનહાનિ છે અને દેશના બધા
પક્ષોને કોન્ગ્રેસમાં સ્થાન લેવા દેવામાં એ અગવડ રૂપ થાય માટે
તેમણે તે પસંદ કર્યું નહિ, પણ સુરતમાં કોન્ગ્રેસમાં ભાગલા પડ્યા.

બંગાળના ભાગલા.

બંગલંગને લીધે સ્વાવલંબનનો માર્ગ સ્વીકારનાર પ્રજા ઉપરનો
એક તરફી કેન્દ્ર ~~અંકુશ દૂર થયો તેજ વખતે બીજી તરફ~~ સરકારે દંડનીતિ અપાડેલી. એને પરિણામે બંગાળમાં યુરોપનું
આસુરી હથિયાર એટલે કે બોંબ-અવતીર્ણ થયું. આ પરિસ્થિતિને
માટે “દેશમાં દુરદૈવ” એ મથાળા નીચે એક અગ્રલેખમાં તિલકે
સરકારની દુષ્ટ નીતિનેજ જવાબદાર ગણી. મહારાષ્ટ્રમાં બંગાળ લેખે
સંપૂર્ણ સહાનુભૂતિ હતી પણ તિલકના દૂરદેશી ધોરણને લીધે
અત્યાચારની પ્રવૃત્તિ રોકાઈ હતી. એજ અરસામાં સ્વદેશી અને બહિ-
ષ્કારની ચળવળ સાથે મધપાનનિષેધની ચળવળને જોર આપીને
પ્રજાનું જીવન વિશુદ્ધ કરવાનો તેમણે પ્રયત્ન કર્યો. તે પણ સરકારને
ગમ્યો નહિ. દારૂનાં પીઠાં આગળ લોકોને ઉપદેશ કરનાર સમાજ
સેવકોને સરકારે દબાવી દીધા. તિલકે મધપાનનિષેધની ચળવળ

મુંબઈના મિલમળૂરોમાં પણ ચલાવી તેથી ઘણીજ લોકજાગૃતિ થઈ. લોકમાન્ય મિલમળૂરોને કહેતા કે 'તમે અગાતમાં અને બસનમાં શ્રમ માટે સંખડો છો ? તમારું જીવન સુધારો તો મુંબઈમાં તમે ત્રણ લાખ છો. મુંબઈ તમારી છે. જીવન સુધારો, સંપ કરો, અને કાલની સ્થિતિ બાધી લ્યો.' આ શુદ્ધ હિલચાલ પણ સરકારને બારે લાખી તિલકને ક્ષીધે મહારાષ્ટ્રમાં અત્યાચાર આવતો અટક્યો હતો. પણ સરકારને એથી હલદુંજ બાગ્યું. દેશના તેમજ સરકારના દુર્બાએ તિલકના "દેશનું દુર્દેવ" એ લખાણમાં સરકારને રાજદ્રોહ જડ્યો. મુંબઈ હાઈકોર્ટનો યાદગાર કેસ.

તિલકપર કામ ચલાવવાની સત્તાવાર પરવાનગી ૨૩ મી જુને આપવામાં આવી અને ૨૪ મી જુને સાંજે ૬ વાગે તેમને ચીફ પ્રેસીડેન્સી મેજિસ્ટ્રેટ બહાર પાડેલા એક બોર્ડના મદદથી સરદાર કમ્રમાંથી પકડવામાં આવ્યા આ વખતે તિલક તેમના મિત્ર મી. બ્રાંજે ઉપર મુકાયેલા દેશદ્રોહના આરોપના અભ્યાવ માટે મદદ કરવા મુંબઈ આવેલા હતા.

તેજ દીવસે યુનામાં તેમના કહેદાણુ અને બોર્ડીસની આપતી તમાસ મ્હ. કટી નીકળે એવા બંબમેળાઓ સંબંધમાં લખાણમાં એ પુસ્તકોનાં નમો લખેલા એવું એક કાંડે મળી આવ્યું. પાછળથી તેમની તમાસ વખતે એ કાઠેતો બહુ ઉપયોગ કરતામાં આવ્યો હતો. ૨૮ મી જુન પછી ૩૦ મી. તિલકને મુંબઈની ડોમરી એલમાં સખલામાં આવ્યા. વને બાળીતપ્રર જામને છુટા કરવામાં આવ્યા હોત તે વેળા બોલાના લખાણના દેશમાં બહુ સખળ મુદ્દાઓ એકઠા કરી રાખ્યા હોત. ૩૦ મી. જાન્યુઆરી દાવર, સખમુખ મેજિસ્ટ્રેટ ૩૦. ૩૧મીએ તેમને બાળીતપ્રર કાઠેતપ્રી મહસીલ કરી હતી પણ એ જાનને જામ.

વામાં આવી નહોતી. ફરીયાદ પછે એક સ્પેશીયલ જ્યુરીની માગણી કરી હતી જે કબુલ રાખવામાં આવી હતી. મી. બેપ્ટીસ્ટા તે દર-વધી વિરૂદ્ધ ગયા હતા કારણ કે જ્યુરીમાં મોટી સંખ્યા યુરોપીઅનોની હતી. કારણ કે એ લોકો જે ભાષામાં અમલેખો લખવામાં આવ્યા હતા તે સમજી શકે નહીં. પણ આ વીરોધનું કાંઈ વળ્યું નહોતું.

૧૩ મી જુલાઈએ હાઈના રાજ્યદારી ઇતિહાસમાં હમેશ માટે યાદગાર રહી જનાર મુંબઈ હાઈકોર્ટનો કેસ ચાલુ કરવામાં આવ્યો. મી. તિલકે પોતાને પોતાનો બચાવ કર્યો હતો. સાત યુરોપીઅનો અને એ પારસીઓની જ્યુરી રચવામાં આવી હતી. તપાસ અહીં દીવસ સુધી ચાલી. મી. તિલકે પોતાનો બચાવ ૨૧ કલાક સુધી લાંબુ વીવેચન કરી કર્યો હતો. હાઈનાં વર્તમાનપત્રોની સ્વતંત્રતાનો એ ભાષણમાં અત્યંત કુશળતાથી બચાવ કરવામાં આવ્યો હતો.

જ્યુરીના સાત યુરોપીઅનોએ બહુ ઓછીએ તિલકને આરોપી પુરવાર કર્યા અને જજે પણ તેઓનો દરાવ કબુલ રાખી તિલકને છ વર્ષના દેશનીકાલની અને ૧ લાક્ષ રૂપિઆની દંડની સજા કરી. સજા બહાર કરતાં જજજે બ્યારે મી. તિલકને પુછ્યું કે તમારે કાંઈ કહેવાનું છે ત્યારે જવાબમાં આ વીર પુરુષનું ઉમેલું સ્વદેશ-ભીમાન દાખવનારાને યાદગાર શબ્દો ઉચ્ચારવામાં આવ્યા હતા તે હાઈકોર્ટ કદીપણ ભુલી નહીં જાય તેવાં હતાં.

"In spite of the verdict of the Jury I maintain that I am innocent. There are higher powers that rule the destinies of Nations than this tribunal and it may be the will of Providence

that the cause which I represent may prosper more by my suffering than by my remaining free."

“ જ્યુરીએ મત જાહેર કરી દીધો હોવા છતાં હું જાહેર કરું છું કે હું નીર્દોષ છું, અનેક બાબતોનું ભવીષ્ય ધડનારી એક મહાન સત્તા પણ છે એ કોઈએ જીલવાનું નથી અને એમ કાં ન હોય કે જે ઉત્તર આદેશ હું સર્વેને સમજાવવા માગું છું તે મારા સ્વતંત્ર રહેવા કરતાં મારા દુઃખી થવાથી વધુ સ્પષ્ટતાથી અસર ફેલાવી શકે.”

‘વ્યક્તિઓનું’ અને રાષ્ટ્રોનું’ ભાગ્ય આ ન્યાયમંદિરના કરતાં વધુ ઉચ્ચ વ્યક્તિઓ શક્તિઓના હાથમાં રહે છે અને જે સિદ્ધાંતને માટે હું લઢું છું તેનો ઉત્કર્ષ મારા છુટાપણાના કરતાં મહારા કારાગ્રહવાસથીજ કરવાની એ જગજગતની ઇચ્છા હતી એમ કહીને તે મહાત્માએ હાઇકોર્ટ કરેલી સજા સ્વીકારી અને સાથેજ શોકમાન્યની આ તપશ્ચર્યાથી સ્વરાજ્યનો મંત્ર દરેક હિંદવાસીના હૃદયમાં સ્ફુરવા લાગ્યો. છ વરસની આ તપશ્ચર્યાનું ખીન્નું રજા ‘ગીતા રહસ્ય’ એ સાહિત્ય રત્ન છે તિલકને સજા કરીને જે પરિણામ લાવવાની ઇચ્છા સરકારે રાખી હતી તેથી ઉભડું પરિણામ આવ્યું. તિલકની પ્રેરણા અને અંકુશ નષ્ટ થતાંજ મહારાષ્ટ્રના નવયુવકો નિરંકુશ થયા અને જે અત્યાચાર તિલકને સજા કરીને સરકાર અટકાવવા માગતી હતી તેજ અત્યાચાર મહારાષ્ટ્રમાં શાદી નિકળ્યો. નાશિકમાં કાવતરું ઉજું થયું. કલેક્ટર જેક-સનનું ખૂન થયું અને અનર્થ પરંપરાનો પ્રવાહ વહેવા લાગ્યો. લગભગ પૂરે છ વરસે ઉમ્મરમાં જીવ, શરીરે કીધું પણ ઉત્સાહમાં તરણ

એવા ભોક્તાન્ય કર્મયોગનો સંદેશો લઈ પાછા આવ્યા. એ સંદેશો હિંદુસ્થાનની લગભગ બધી ભાષાઓમાં ફેલાયો,

સ્વરાજ્ય સંઘ.—કર્મયોગના આચાર્યે ‘સ્વરાજ્ય સંઘ’

ની સ્થાપના કરી અને દેશમાં સ્વરાજ્યની અદ્ભૂત પૂર્વ દિલચાલ શરૂ થઈ. રાષ્ટ્રમદ્યથી અંધ થએલાં યુરોપીઅન રાષ્ટ્રોમાં યુદ્ધ શરૂ થયું અને હિંદુસ્થાન અણીના પ્રસંગે વશદાર રહેશે કે નહિ એની બહીક સાત્રાજ્યને લાગી. તે વખતે બ્રિટિશ સાત્રાજ્યની સાથે રહેવામાં હિંદુસ્થાનનું હિત છે એમ જાહેર કરી તિલકે સાત્રાજ્યની બારેમાં બારે સેવા કરી છે. છતાં શંકાખોર સરકારને તિલકના ભાષણોમાં રાજદ્રોહજ દોસી આવતો. ફરી એકવાર સરકારે તિલક ઉપર નોટીસ કાઢી પણ આ વખતે હાઇકોર્ટને તિલકના નિર્દોષીપણાની ખાત્રી થઈ અને તેઓ છુટ્યા.

ડાયમંડ જ્યુબીલી.

ધણા વખતથી લો. તિલકના મોત્રો તથા કેટલાક ભોકો તેમની અન્યન દેશભક્તિ જોઈ શુભ અવસર સર ભેટ તથા માનપત્ર અર્પણ કરી કૃતગતાવ્યક્તા કરવી જોઈએ. એમ સમજી તેમના ૬૦ વરસ પુરા થવાના શુભ પ્રસંગે નહીં કર્યું. રવીવાર તા. ૨૬ મી જુલાઈ ૧૯૧૬ ની સાંજે સાયકોન શીલ કરવામાં આવ્યો હતો અને માનપત્ર તથા શેઠક લાખ રૂપિયાની રકમ તેમને અરપણ કરી. લો. તિલક તે રકમ દેશ કાર્યમાં વાપરવા માટે સ્વીકારી હતી.

તા. ૨૧ મી એપ્રિલ ૧૯૧૬ ના દિવસે એલ ગામમાં ભારતીય સ્વરાજ્ય સંઘ નામની જ્વળ તિલકે ચઢાવી અને થોડા દીવસમાં આખા ભારતવર્ષમાં સ્વરાજ્યની શાખાઓ ખોલવામાં આવી આ સ્વરાજ્યની કલ્પના ભોકોના અંતઃકરણમાં પેદા કરવા માટે તેઓએ

પ્રથમ બેલ ગામમાં અને અહમદ નગરમાંથી વ્યાખ્યાનોની શરૂઆત કરી. રાજ્યધોરણમાંની આસીબેલ પક્ષમાંથી કરેલા કાયદાઓ, અમલદારશર્મનું સ્વછંદીપણું, લોકમત તરફ બેપરવાઈ અને ખીજ પણ કેટલીક બાબતો વીણે ટીકા કરી હતી. અમલદારોને તિલકના ચપ્પોમાં કહીએ તો નોકર શાહોને તીખા મરચા જેવા લાગતા હતા. આ ટીકાથી તિલકની જામીનગીરી લેવાઈ હતી પણ આખરે હાઇકોર્ટે અપીલમાં રદ કરી હતી. વળી પંજાબના નોકર શાહોને ધારતી લાગવાથી હીન્ડો ઓફ ઇડીયાની રૂએ પંજાબ જવાની મનાઈ કરવામાં આવી હતી. આખરે સ્વરાજ્યની ચળવળ મજબુત થઈ અને ૨૦ મી ઓગસ્ટે પારલામેન્ટમાં જાહેરનામામાં ખુલ્લું જણાવવામાં આવ્યું છે કે હિંદુસ્તાનજ તે સ્વરાજ્ય સંધીના મુખ્યસંસ્થાપક લોક તિલકની ચળવળનો આખરે સ્વીકાર થયો.

ઉપસંહાર.

ત્યાર પછીનો ઇતિહાસ સાવ તાજો છે સૈન્ય ભરતી વિષેના એમના પ્રયત્નો, પંજાબ દિલ્હી તરફ જવાની એમને થએલી મનાઈ, મોન્ટેગ્યુની મુલાકાત, વિલાયત જવાની મનાઈ પણ આખરે મળેલી પરવાનગી. વિલાયતમાં બજાવેલું કામ વગેરે સર્વ વસ્તુઓ હજી ગદ્ય કલ્પના જેટલી તાજ છે. તિલકની આખી જીંદગી લઢવામાં જ ગયેલી છે. એક પત્રકારે કહ્યું છે તે પ્રમાણે “મત્યુઅજ તેમને પહેલી શાંતિ આપી.” તેમનું ખાનગી જીવન અત્યંત સાદું અને પવિત્ર હતું તેમની રાજકીય પ્રવૃત્તિ જોશબરી અને લડાપકડ હતી. આ લડાઈ પાછળ એમણે જીંદગીમાં મેળવેલી બધી સંપત્તિ ખરચી અને જો નિષ્કંચન સ્થિતિમાં એમણે જીવનની શરૂઆત કરી તેજ સ્થિતિમાં તેઓ આ દુનિયા છોડી એમ કહીએ તો તેમાં અતિશયોક્તિ

નહિ ગણાય. તેઓ અખાડામાં ઉતરે ત્યારે કાંઈ પાસેથી દયા માગે નહિ,
 કાંઈના ઉમર દયા કરે નહિ છતાં એમના મનમાં દ્રેષ ટકતોજ નહોતો.
 આગરકર સાથે વિરોધ ક્યો પણ અંતકાળની સેવા કરવા પોતે
 હાજર હતા. બાંડારકર ઉપર પ્રહાર પણ કરવા પણ બાંડારકરની
 કદર કરીને તેમની સાથે શિષ્યભાવ પણ રાખતા. ગોખલે જોડે એમને
 કાંઈ દિવસ બન્યું નહિ પણ ગોખલેએ ૧૯૦૪,૫ માં વિલામતમાં જ
 હિંદની સેવા બળવી તેની કદર કરવા માટે પૂના શહેર તરફથી
 તેમને સાર્વજનિક અભિનંદન આપવામાં તિલક પોતેજ પ્રમુખ હતા.
 તિલકના રાજકીય મનો કેવા હતા એ તપાસવાનું આ સ્થાન નથી.
 તેમના મતોથી હિંદી દુનીયા પરિપૂર્ણ પરિચિત છે. કાંઈ માણસ
 ન જાણતો હોય તો તે તિલકનો દોષ નથી. પોતાના મતનો પ્રચાર
 કરવાની તિલકની શક્તિ અને કળા પરેખર અલૌકિક હતી. તેમની
 વિદ્વતાનો સાક્ષાત્કાર આખી દુનીયાને થયો છે, પણ તેઓએ પોતાની
 આખી વિદ્વતા હિંદી ભોકોના મોક્ષને માટે જન્મભૂમિને ચરણે અર્પણ
 કરી હતી. સ્વરાજ્ય એ એમનાં જીવનનો ધ્રુવતારો હતો. પુરુષાર્થ
 કર્મયોગ એ એમના જીવનનો આધાર સ્તંભ હતો. તેઓ બુદ્ધિમાં
 બ્રાહ્મણ અને વૃત્તિમાં ક્ષાત્રિય હતા. તેઓ હિંદી જાગૃતિના જનક
 આધુનિક મહારાષ્ટ્ર પંચપ્રાણ રાષ્ટ્રીય પક્ષના અધ્યક્ષ સ્વરાજ્યમંત્રના
 ઋષિ, નોકરશાહીના વૈરી અને હિંદ દેવીના અનન્ય ઉપાસક હતા,
 હિંદુસ્થાનવાસી આપણે એમના જીવન ઉપરથી સ્વદેશ સેવાની દીક્ષા
 લઈને સ્વરાજ્યના અધિકારી થઈશું ત્યારેજ એમના પરાક્રમી આત્માને
 શાંતિ મળશે અને ત્યારેજ એમનું જીવન સફળ થશે. સ્વપ્રભુત્વથી
 માણસ જોટલું જીવનસાક્ષ્ય મેળવી શકે છે તેટલુંજ તેમણે પરિપૂર્ણ
 મેળવેલું છે.

(ગુજરાતી જુદાં જુદાં વર્તમાનપત્રો પરથી)

તમારી હાયરીયુક ઉઘાડો અને અમારું સરનામું
નોંધવાની તસ્દી લ્યો.

શ્રી ભારત આર્ટ પ્રીન્ટીંગ વર્ક્સ લીમીટેડ

૧૧૧૫. રીચીરોડ—અમદાવાદ.

કારણ કે:—

અમે દરેક જાતનું ઇંગ્લીશ, સંસ્કૃત, ગુજરાતી છાપ-
વાનું કામ સુંદર અને મનપસંદ અને નિયમીત રીતે કરી
આપીએ છીએ

છતાં પણ

ભાવો ઘણા સસ્તા રાખ્યા છે.

મલો અગર લખો:—

મેજનેર—શ્રી ભારત આર્ટ પ્રીન્ટીંગ વર્ક્સ લીમીટેડ.

રીચીરોડ—અમદાવાદ

